

Asmund W. Born & Per H. Jensen

Privilegering af perspektiver

**- en refleksion over
begrebskonstruktionerne
inklusion/eksklusion og
integrering/marginalisering
i den sociologiske iagttagelse**

**Denne artikel afsøger de erkendelses-
mæssige begrænsninger, som
begrebsdikotomierne inklusion/eks-
klusion og integrering/marginalisering
påfører den sociologiske iagttagelse
af samfundskompleksiteten**

Når man beder sociologien om at tjene noget, er det altid en måde at bede den om at tjene magten. Den videnskabelige funktion består derimod i at forstå den sociale verden, og herunder først og fremmest magten (Bourdieu 1997:32).

1. Problemstilling

Social inklusion og social eksklusion er begrebsdannelser, som i løbet af 1990'erne har vundet indpas i sociologien, og som omgrænser og relaterer sig til velkendte sociologiske begreber og genstandsfelter, såsom social ulighed, af-savn, fattigdom, social integrering og marginalisering. Nye begrebsdannelser rummer nye måder at forstå verden på, hvilket i sig selv gør det påkrævet at diskutere, hvilke nye iagttagelseshorisonter og betragtningsmåder begreberne inklusion og eksklusion tilbyder. Dette er ikke mindst fornødent, eftersom begreberne er polysemiske, dvs. de har mange betydninger, og som sådan indgår de i flere af samfundets diskurser. I de videnskabelige diskurser bruges begreberne i debatter, som spænder fra metateoretiske og systemiske refleksioner (Mortensen 1995) til mere socialpsykologisk funderede overvejelser (Laursen 1996). Men begrebsparrat har også vist sig særdeles føjeligt i den politiske diskurs.

En fastlæggelse af begrebernes betydning kunne i og for sig gå ud på at kortlægge diskurserne i arkæologisk forstand, dvs. vi kunne lede efter acceptreglerne og eventuelt også disses spredningsmedier og veje (Foucault 1972; Fairclough 1992). Denne metode ville kunne udpege selve diskursiveringen, dvs. den praktiske brug af begreberne i den offentlige debat. En sådan analyse ville imidlertid ikke i sig selv bidrage til at lokalisere begrebernes ev-

ne til at styre den sociologiske iagttagelse og dermed de sociologiinterne effekter af begrebsbrugen. Et sådant formål forudsætter en kortlæggelse af de sammenhænge, som eksisterer mellem begrebsdannelse, sprogliggørelse, horisont og genstandsfelt. Igen har Foucault leveret en frugtbar analytik i sin arkæologi, hvor diskursen (den diskursive strategi) netop kan forstås gennem de skelneoperationer, som er indlejret i relationerne mellem objekter, mellem objekter og subjekter, og ikke mindst i begrebsliggørelser (f.eks. oppe/nede, inde/ude m.v.) og interventionsformer (dvs., hvordan kan der argumenteres i en bestemt sammenhæng) (Foucault 1972).

Vores ærinde er dog at gå direkte til den begrebsorienterede analyse, og vi vil forsøge at besvare spørgsmålet: hvilke muligheder for indsigt synes der at ligge i begrebsparratne inklusion/eksklusion og integrering/marginalisering? Gennem en sådan begrebsorienteret analyse kan man dekonstruere og rekonstruere diskursen i al dens polymorfi gennem en analytik, som læner sig op af Luhmann's blanding af dekonstruktion og 2. ordens observation (Luhmann 1993).

Mere konkret vil vi foretage en begrebsanalyse af den del af sociologien, der (1) spekulerer over anvendelsen af begreberne marginalisering/ekskludering, og som (2) har foretaget overvejelser over, dels hvad der betinger marginalisering/ekskludering, og dels hvilke foranstaltninger der kan træffes for at modvirke marginalitets- og eksklusionsfænomenet. Vi vil således dekonstruere en række bidrag, som bruger marginaliserings- og eksklusionsbegreberne som analytiske (og reflektoriske) kategorier. Kvaliteten af en sådan begrebsanalyse er, at man kan beskrive de begrebsstrukturer og relationer, som

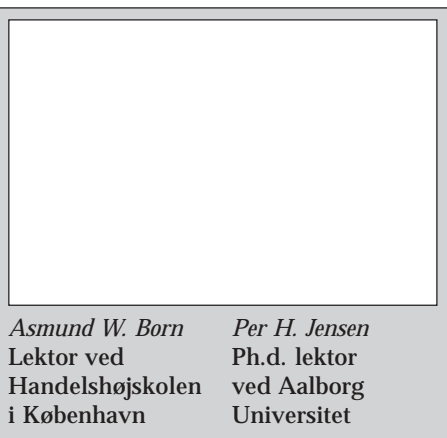
konstituerer marginaliserings- og eksklusionsteoretikernes horisont. Dermed drejer det sig om at fange "the empty signifier" (Laclau 1996), eller som Luhmann kalder det, den blinde plet, dvs. det sted hvorfra iagttagelsen sker, og som ikke selv kan iagttages. Vi vil med andre ord lede efter den blinde plet når begreberne marginalitet/eksklusion er i spil som ordningsprincip (Luhmann 1984).

Vor centrale påstand bliver, at den blinde plet udtrykker en privilegering af særlige perspektiver i begrebskonstruktionen, som er statsbevarende og konserverende. Herved kommer sociologiens begrebsdannelse til at levere et politisk opportunt input til de "efterfølgende" politiske diskursiveringer.

2. En tilnærmning til begreberne

Asbjørn Johannessen er en af de få forfattere, der systematisk har forsøgt at definere og operationalisere marginaliseringsbegrebet, og Johannessen (1997) redegør for, at begrebet i bred forstand refererer til dårlige materielle levevilkår og manglende social integration. Dermed betegner begrebet en afvigelse eller en afstand fra accepterede normer og standarder for livsførelse i det moderne samfund, og i denne anvendelse af begrebet kan man tale om ulige grader af marginalisering. Marginaliserede personer befinder sig således i forskellige positioner i kontinuumet mellem integration og eksklusion, idet eksklusionsbegrebet henviser til en varig tilstand, hvor individet er frataget ressourcer og sat uden for samfundets sociale strukturer.

Marginalisering og ekskludering er multidimensionelle fænomener. I overensstemmelse med den klassiske tredeling mellem marked, stat og civilsamfund og/eller Marshalls (1950) berøm-

mede distinktion mellem det civile, politiske og sociale medborgerskab, udpeges sædvanligvis 3 samfundsmæssige marginaliseringsarenaer, der gør det muligt at belyse marginaliseringen i et økonomisk, kollektivt og kulturelt perspektiv (e.g. Strobel 1996; Johannessen 1997). Den første handler om, hvorvidt det enkelte individ har adgang til de mest grundlæggende materielle ressourcer, hvorved *levevilkårene* kan fungere som et mål for graden af marginalisering. Den anden form for marginalisering betegnes *kulturel* marginalisering, der manifesterer sig som rodløshed i den identitetsmæssige orientering i multikulturelle samfund, og den tredje form for marginalisering vedrører *deltagelse* i samfundets økonomiske, sociale og politiske liv, hvorved denne form for marginalisering er koblet til samfundsmæssige normer og regler for deltagelse. Dermed betegner marginaliseringsbegrebet positioner på en skala af bedre eller dårligere levevilkår, større eller mindre kulturelt tilhør og mere eller mindre deltagelse, samtidig med at der i disse mellempositioner ligger en latent risiko for eksklusion.

Marginaliseringsfænomenet har endvidere en subjektiv side, eftersom det ifølge Johannessen (1997) er urime-

ligt at definere personer som marginaliserede, eventuelt ekskluderede, for så vidt som de på grund af individuelle dispositioner og/eller præferencer foretrækker ikke at deltage eller individuelt vælger at bryde de gældende normer for livsførelse. Med andre ord refererer marginaliseringsbegrebet alene til en ufrivillig oplevelse af afsavn og manglende kontrol over egen situation. Dette med ikke at være marginaliseret gælder også, hvis personer ikke deltager, og det ikke forventes (af andre), at man deltager.

Alt i alt rummer marginaliseringsbegrebet en stor mangfoldighed af mulige betydningstillæggelser, da marginaliseringen vil være afhængig af, (1) hvor på kontinuumet integration-eksklusion det enkelte individ befinder sig i såvel ressourcemæssig som kulturel henseende, (2) hvor mange arenaer den enkelte person har adgang til, og (3) det enkelte individs tilbøjelighed til at bryde normerne og reglerne for deltagelse. Forskellige kombinationer af disse dimensioner udvider mulighederne for varierende betydningstillæggelse, og forskeren kan, alt efter hvad han/hun ønsker at registrere, lægge vægt på formelle reguleringer af eller uformelle normer for deltagelse, og/eller man kan lægge vægt på individuelle præferencer. Med andre ord vil marginaliseringsbegrebets betydningstillæggelse være betinget af den enkelte forskers intentioner og forskningsmæssige referenceramme.

At der åbnes et rum for marginaliseringsbegrebets betydningstillæggelse, der er legio, skyldes, at begrebsbestemmelsen gennemføres som en forskningsintern operation, uden at forholdet mellem det diskuterede og hele systemet sættes på dagsordenen. F.eks. opererer Johannessen (1997) med samfundsmæssige normer og regler for deltagel-

se, uden at komme nærmere ind på normernes og reglernes begrundelses- og konstitutionssammenhænge. Når begreberne således bliver frigjort fra deres binding til grundlagsforestillinger, forsvinder enhver form for tvingende logik mellem begreberne og begrebsbetydningerne. Dermed risikerer vi, at marginaliseringsbegrebet, som multifacetterede og relative standarder, i højere grad udtrykker "os selv" (vore normer og eksistensvilkår) og den uudtalte position, hvorfra vi som forskere iagttager, end "dem", dvs. de fattige, marginaliserede og ekskluderede.

2.1. Den tavse inklusionsside

Der er i litteraturen en vis grad af enighed om, at der efter al sandsynlighed eksisterer forskellige typer af trade-off's mellem politisk, social og økonomisk marginalisering (Berghman 1995; Andersen 1996), ligesom det er blevet påpeget, at den samme person simultant kan være økonomisk marginaliseret og kulturelt inkluderet (Strobel 1995). F.eks. kan personer, der i ghettoen lever under vanskelige økonomiske forhold, være særdeles aktive i organisationen af sociale og kulturelle aktiviteter m.v. (Jordan & Redley 1994). På samme måde er det muligt at fremanalysere, hvorledes selvstændige træk i forskellige fattigdomskulturer (musik (rapsang), mode (afrohår) og sociale omgangsformer m.v.) overtages i andre strøg af samfundet. Dermed bliver det at være marginaliseret som et kollektivt fænomen ikke bare en negativ sum af enkeltindivider.

Ikke desto mindre er der i litteraturen en tendens til i snæver forstand at operere med "inklusion" som synonymt med at være inkluderet på arbejdsmarkedet, da positionen på eller afstanden fra arbejdsmarkedet (deltids-, kortids-, langtidsarbejdsløs m.v.) nor-

malt betragtes som et centralt kriterium for omfanget og graden af marginalisering (Room 1995; Hersch 1997; Johannessen 1997). Desuden opereres der med forestillinger om, at arbejdsmarkedsmarginalisering er den mest ødelæggende form for marginalisering, fordi marginalisering på arbejdsmarkedet leder til en videregående social og politisk marginalisering, jvf. f.eks. titlen på Iver Hornemann Møllers bog: *Samfundet polariseres - Det begynder på arbejdsmarkedet, fortsætter i socialpolitikken og slutter i det civile samfund* (Møller 1996). Med andre ord er arbejdsmarkedstilknytningen et centralt omdrejningspunkt, når der foretages begrebsmæssige distinktioner mellem samfundets centrum og periferi (Møller 1995; Andersen 1997).

Eftersom en bagvedliggende intention i debatten handler om, at de marginaliserede skal integreres, så bliver integration på arbejdsmarkedet den handlemulighed, der udpeges i forhold til marginaliseringsfænomenet. Som sådan aftegnes lønarbejdet og selvforsørgelse som marginaliseringsbegrebets tavse inklusionsside.

Dermed bliver det muligt at argumentere for betragtningens relativitet og reelt skrive om arbejdsmarkedet, politikken etc. i bestemt form, dvs. ud fra kategorier som er totalt forudbestemte af iagttageren. Afgrænsninger, som ikke ville være fremkommelige, hvis man tog udgangspunkt i de "marginaliserede", og lod dem betegne samfundet. Pointen er imidlertid, at den givne begrebsbestemmelse ikke tillader et sådant perspektiv.

2.2. Begrebernes grænser

Der er klare tendenser til, at eksklusionsbegrebet i løbet af de sidste 5-10 år har fundet anvendelse på bekostning af fattigdomsbegrebet, og i et forsøg på at

forstå eksklusionsbegrebets udbredelse trækker f.eks. Abrahamson (1995) på det politiske system. Abrahamson påpeger således, at eksklusionsbegrebet er forankret i den politiske diskurs i EU, at eksklusionsbegrebets anvendelse har været indlejret i forestillinger om, at anvendelsen af begrebet "eksklusion" (fremfor "fattigdom") ville gøre det nemmere at mobilisere ressourcer og tilslutning i kampen mod fattigdommen i Europa, at der følgelig blot er tale om et rent retorisk skift i terminologi, og at fattigdoms- og eksklusionsbegrebet i al væsentlighed løber over i hinanden og anvendes synonymt. Med andre ord er der i begrebsudviklingen tale om "gammel vin på nye flasker", at den nye indpakning tjener et politisk formål, og at den videnskabelige diskurs har vist sig føjelig i forhold til udviklingen i den politiske diskurs¹.

En fællesnævner for fattigdoms- og eksklusionsbegrebet er da også, at der fra begge begreber flyder forestillinger om objektivt bestemmelige grænser, dvs. fattig/ikke fattig, inde/ude etc. Dermed undermineres enhver erkendelsesinteresse om sammenhængen mellem udstødning og selve den sociale grundform, fordi vor opmærksomhed fixeres omkring grænsedragninger og grænseoperationer (Goodin 1996). Det der rykker frem i synsfeltet er spørgsmålet om, ud fra hvilke kriterier man kan adskille en gruppe fra en anden, og hvilke persongrupper der måtte befinde sig på den "rette" eller "forkerte" side af grænsen. En opfattelse af "forskel" i de sociale, økonomiske og politiske vilkår fungerer med andre ord som forforståelser for såvel fattigdoms- som eksklusionsbegrebet. Alligevel kan der ikke semantisk trækkes en ret linie mellem fattigdoms- og eksklusionsbegrebet, fordi det i sig selv gør en "forskel", om man bruger det ene eller andet begreb

på et problemfelt (Meyers 1993). De forskellige begreber har således hver især deres egen indre logik og dynamik, der betinger hvilke aspekter af et fænomen, som de facto kommer i fokus. Dvs., forskellige begreber privilegerer forskellige udsigter og indsigter, ligesom forskellige begreber hver især bereder en særlig diskurs, som kan holde nogle forhold uden for debatten, medens andre gøres diskursive (Levitas 1996).

Såvel det absolutte som det relative fattigdomsbegreb har traditionelt været orienteret mod spørgsmålet om social ulighed (e.g. Townsend 1979), og fattigdomsbegrebet har mere eller mindre udtalt været forbundet med en indignation over den ulige fordeling af eksistensvilkårene, livschancerne og deltagelsesmulighederne i samfundets almindelige livsmønstre og aktiviteter. Modsat fremtvinger inklusions-/eksklusionsbegreberne et positionsperspektiv på grund af begrebernes dikotomiske og asymmetriske karakter. F.eks. påpeger Levitas (1996), at eksklusion i EU diskursen forbindes med arbejdsløshed, og at midlet til integrering er integration på arbejdsmarkedet og betalt arbejde. Distinktionen mellem "på" og "uden for" arbejdsmarkedet fungerer altså som centrale grænsedragninger i forhold til eksklusionsbegrebet, og eksklusionsdiskursen kommer til at pege på en slags løsning af eksklusionsfænomenet: betalt arbejde. Dermed fungerer eksklusionsbegrebet som en del af en ny hegemonisk diskurs, der underminerer fattigdomsdiskursens evne til at belyse materiel ulighed, idet spørgsmålet om ulighed erstattes af spørgsmålet om, hvorvidt man er inde/ude fra arbejdsmarkedet, hvorved uligheder betinget af lavtlønsarbejde og andre typer ulige vilkår bliver skjult. Eksklusionsbegrebet placerer med andre ord fænomener som ulighed og uret-

færdighed et sted, som vi ikke kan tale om, eftersom personer kan befinde sig på den "rette" side af inklusions-/eksklusionsgrænsen, og alligevel være langt fra "centrum" og uden tilstrækkelige ressourcer, idet fattigdom ikke fjernes gennem underbetalt og ødelæggende arbejde.

Den privilegering af synsvinkler, som skjuler sig i begreberne, er en beskrivelse af den magt, der er organiserende af en given diskurs. Tilsvarende er diskursive forandringer en beskrivelse af et skift i de magtrelationer, der giver anledning til, at særlige forhold rykkes frem inden for synsfeltet, medens andre forhold rykkes uden for synsfeltet med nye åbninger og lukninger til følge. Dermed er tillige påpeget, at enhver distinktion og betragtning over "forskelle" har et sted, hvorfra den foretages, dvs. der er altid et perspektiv i begrebsbrugen, ligesom det synliggøres, at intet perspektiv a-priori har en privilegeret status, men at distinktioner og "forskelle" er sat via magt. Denne magt ligger i det forhold, at selve distinktionen og begrebsstrukturen rummer sympati og ideosynkretisering, dvs. at nogle typer begreber og begrebsindhold tiltrækker og frastøder andre, hvilket f.eks. manifesterer sig ved, at begrebet "eksklusion" ekskluderer de ekskluderedes synsvinkel.

2.3. Inklusions- og eksklusionsprocesserne

Som allerede omtalt er eksklusionsbegrebet i EU diskursen "gammel vin på nye flasker". Alligevel er der ifølge Abrahamson (1995) en vis fornuft i at anvende fattigdoms- og eksklusionsbegreberne i en begrebshistorisk analyse af epokale forandringer i fattigdommens omfang og strukturering. Ifølge Abrahamson er fattigdomsbegrebet således koblet til industrialiserings- og

moderniseringsprocesserne, hvor fattigdom var et objektivi eksistensvilkår for hovedparten af befolkningen. Modsat rammer fattigdom i de postmoderne samfund minoriteter (især etniske) bosat i byområder (ghettoen), og disse mindretal af befolkningen afkobles mere eller mindre permanent samfundet; dvs. ekskluderes. Abrahamsons konklusion bliver, at medens fattigdom betegner et "main-stream" problem i industrisamfundet, så betegner eksklusionsbegrebet en bredere kulturel udelukkelse af minoriteter i det postmoderne samfund. Dvs., Abrahamson forbinder fattigdoms- og eksklusionsbegrebet med forskellige samfundstyper og forskellige generelle betingelser for det kollektive liv og samfundssolidariteten.

Også Andersen & Larsen (Andersen 1997; Andersen & Larsen 1997) relaterer marginaliserings- og eksklusionsmekanismerne til fremadskridende funktionelle og kulturelle differentieringsprocesser i samfundet. I modsætning til Abrahamson er Andersen & Larsens ærinde imidlertid at levere indsigter til det politiske system, for så vidt som de nye indsigter er beregnet på at modvirke marginaliserings- og eksklusionsprocesserne. Med dette formål for øje konstaterer Andersen & Larsen, at de eksisterende institutionelle arrangementer ikke evner at frembringe en normalitets-situation, der omhandler en veldefineret levestandard og inklusion på arbejdsmarkedet. Derfor må opgaven være at udvikle mere adækvate integrationspolitikker, der kan indramme samfundets kulturelle differentiering.

Andersen & Larsen formulerer denne hypotese uden nogen form for samfundsmæssig systemreference, dvs. uden overvejelser over hvorledes samfundsmæssige egenskaber og kulturel differentiering er gensidigt koblet, og uden refleksioner over, hvorledes ret og

moral skifter, hvis betingelserne for den kollektive eksistens forandres. Tværtimod relaterer Andersen & Larsen marginaliserings- og eksklusionsprocesserne til årsager, der hører hjemme i industrisamfundet og relaterer sig til fattigdomsdiskursen. Andersen & Larsen hævder således, at marginalisering er en funktion af en kombination af "arbejdsmarkedseksklusion og mindre generøse og mindre effektive sociale politikker".

Nogle forfattere har dog gjort sig overvejelser over, hvorledes begreberne inklusion/eksklusion og integrering/marginalisering er koblet til samfundsmæssige systemdifferentieringer (e.g. Meyers 1993; Silver 1994; Strobel 1996). F.eks. er der foretaget distinktioner mellem sociale strukturer, der kan betegnes segmentariske, og hvor inklusion er et resultat af tilordning til bestemte segmenter i samfundet, versus stratificerende, hvor tilhør til en kaste, stand eller et bestemt lag formidler den sociale integration. Tilsvarende er der foretaget distinktioner mellem solidaritets-, specialiserings- og monopoliseringsparadigmet. Solidaritetsparadigmet udsiger, at eksklusion skyldes en svækkelse af individets bånd til samfundet, hvorfor individet må resocialiseres ved hjælp af inkorporeringspolitikker. Hvis specialiseringen forårsager, at samfundets sfærer separeres fra hinanden, så må antidiskriminatoriske politikker sikre, at der etableres en fri cirkulation af individer i den sociale struktur. Og hvis eksklusionen skyldes monopolisering og udelukkelse af andre fra ressourcer, så må velfærdsstatens politikker sikre lighed i muligheder og sociale vilkår. Pointen med sådanne paradigmatisk tilgange er imidlertid, at hvert paradigme sætter sine egne grænser for handling, der ikke kan overskrides.

Ikke desto mindre har Meyers (1993)

og Strobel (1996) søgt at overvinde disse dilemmaer i forhold til en diskussion af socialintegrative midler og instrumenter. I deres forsøg på at levere til det politiske system kommer de dog ikke meget længere end Andersen & Larsen, idet de anbefaler, at der udvikles abstrakte former for universalisme, dvs. at der indstiftes universelle rettigheder, der kan tilpasses til det enkelte individs situation og kapaciteter. Med denne selvstændiggørelse af midler og instrumenter åbnes der for en sand kaskade af velmente fejlslutninger:

For det første reduceres spørgsmålet om integration til et spørgsmål om at udtænke de mest raffinerede, effektive og smarte integrationsinstrumenter. Dermed gøres spørgsmålet om social integration og social forandring til et rent teknisk spørgsmål, der kan løses gennem fremsyn, fornuften, indsigt og viljesdekreter. Denne slutning forudsætter dog, at vi udraderer den sociologiske refleksion, der peger på, at de sociale forhold ikke kan ændres ud fra en viljesakt, men at det er de sociale forhold, der "udefra" styrer vor vilje (jvf. f.eks. Durkheim 1972:41).

For det andet, hvis spørgsmålet om social integration reduceres til et rent teknisk spørgsmål, så tenderer integrationsbegrebet til at generere en totalitær logik. Hvis social integration således gøres til et spørgsmål om teknikaliteter, så vil integrationsbegrebet fremme en forståelse af, at alle mennesker i samfundet kan integreres og normaliseres. Adfærd, der afviger fra normalen, og som manifesterer sig på en skala af mere eller mindre integreret, kan med andre ord fortolkes som en diskrepans mellem vore forventninger og vore nuværende tekniske færdigheder (Luhmann 1997:630).

For det tredje, den totalitære integrationslogik brydes med simple og banale

konstateringer, såsom at det er umuligt at forestille sig et samfund uden afvige, og at der derfor kun er inklusion, hvor eksklusion er mulig. Durkheim har relativt præcist beskrevet denne komplementaritet mellem inklusion og eksklusion, idet han f.eks. omkring forbrydelse skriver, at forbrydelse "er et aspekt af den offentlige sundhed, en integrerende del af ethvert sundt samfund (Durkheim 1972:68)," og at desintegration er en måde at tilpasse sig på, der afviger fra flertallet i samfundet (op.cit:59). Dermed er tillige antydnet, at desintegration fungerer som en integrationsmekanisme blandt de ikke integrerede.

For det fjerde, marginalisering og ekskludering er ikke blot et spørgsmål om, hvorledes relationen mellem stat og borger er udformet i teknisk forstand. Som bl.a. Goodin (1996) har påpeget, så er det fordomme, klassifikationer, distinktioner ("vi"- "dem") og praksisser i samfundet selv, der virker ekskluderende ved at definere særlige grupper som uønskede hos "os selv". Som sådan vil velfærdsstatslige forsøg på at tage højde for personers og gruppers forskellige positioner og behov, f.eks. ved at der foranstalles "differentieret integration" (Bømler 1997), blot symbolsk reproducere de eksisterende forskelle, og dermed bare flytte rundt på undertrykkelsen. Ikke mindst fordi begrebet "differentieret integration" forudsætter anvendelsen af socialterapeutiske, dvs. ikke rettighedsbaserede, integrationsinstrumenter.

Eksklusions- og marginaliseringslitteraturen har meget vanskeligt ved, såvel deskriptivt som analytisk, at udpege de processer, der leder til ekskludering, ligesom såvel de inkluderede som ekskluderede sædvanligvis udpeges som en homogen gruppe, alt efter behov og stædet. Med andre ord refereres der i

litteraturen til de socialt ekskluderede, uden at der redegøres for, hvem der mere præcist refereres til, og uden at sige fra hvad eller hvordan og af hvem de er blevet udelukket; dvs. blikket vendes bort fra de omstændigheder, som skabte situationen. Dermed tenderer marginaliseringsforfatterne, som leverandører til det politiske system, til at forveksle en kritik af politikkers effektivitet med en samfundskritisk position.

3. Mekanismerne, der privilegerer særlige ind- og udsyn

Inklusions-, eksklusions-, integrerings- og marginaliseringsbegreberne rummer som demonstreret en mangfoldighed af mulige betydningstillæggelser. Dette skyldes begrebernes multiseksuelle og eufemiske karakter, ikke alene i lingvistisk forstand, men også som en mental mekanik, der forhindrer os i, dels at tænke i mere specificerede og præcise kategorier, og dels hindrer, at ekskluderingen fremstår som en proces med aktører, der ekskluderer aktivt. Samtidig er begreberne blevet frigjort fra deres binding til grundlagsforestillinger, hvorved enhver form for tvingende logik mellem begreberne og begrebsbetydningerne forsvinder; dvs. begreberne kan kombineres og modstilles varierende med forfatterens intentioner og behov. Ikke desto mindre er der alligevel noget, der tyder på, at der trods alt sker en styring af de mulige betydninger. Denne styring formidles af en privilegering i selve de valgte begrebers indre sammenhæng, og denne *indre* privilegering sætter nogle muligheder for den "efterfølgende" diskursive privilegering, medens den besværliggør andre. Denne hypotese kræver, at der foretages en fremanalysering af mikrouniversets "privilegeringsmekanismer", og vort forsøg på at tilnærme os

begreberne inklusion/eksklusion og integrering/marginalisering har muligjort, at vi kan udpege 4 sådanne privilegeringsmekanismer. Det er begrebernes *dikotomiske karakter*, begrebernes *asymmetri*, begrebernes *afhængighed af begreber*, som sættes uden for døren, og endelig at *asymmetrien skjuler sig selv*.

Den første mekanisme er knyttet til *begrebernes dikotomiske karakter*, der giver anledning til at opfatte verden som et enten inde eller ude, som et før eller efter, som god eller dårlig etc., hvorved dikotomierne fungerer organiserende på de grundlæggende antagelser, hvilket har flere effekter. For det første, at noget er der, eller ikke er der, dvs. en objektiverende effekt. Blikket orienteres mod det målelige, mod registreringen af positionen på den ene eller anden side af en grænse, hvad enten det drejer sig om at gøre noget registrerbart til et "objektivt" kriterium (over eller under 60), eller om at se bort fra et „objektivt“ kriterium (kvinde eller mand). For det andet har det den effekt, at emergens kun kan sættes på dagsorden som noget på en skala af mere eller mindre, hvorimod selve kvaliteten ved bevægelsen og udviklingen ikke kan tematiseres. Det betyder, at selv procesbegreberne bliver statiske og kun kan udpege, hvor i processen vi er, men ikke selve processen som en flydende og bevægelig meningsskabelse. Sagt anderledes tvinger dikotomierne til positionstænkning og grænsedragning, mens processerne kan forblive black boxes.

Den instrumentelle fordel ved en sådan dikotomisk betragtningsmåde er imidlertid åbenbar. Den muliggør nemlig en pseudoadskillelse mellem den politiske intention og den videnskabelige iagttagelse, idet det fremstår som om, at videnskabens opgave er at registrere og levere viden om marginalisering/ekskludering som et "objektivt" givet

fænomen, og at intentionen er et domæne for politikken, uanset om begrebsvalget (og den logiske handling på iagttagelsen) hos forskeren i første instans og udtalt var politisk motiveret. Som sådan muliggør den dikotomiske betragtningsmåde endvidere, at man kan objektivere iagttagelsen af forholdet mellem målet (at flytte nogen over grænsen) og valg af midler (de politiske værktøjer) som en effektregistrering (evaluering) uafhængig af de betydningstillæggelser, som de involverede (f.eks. de marginaliserede) måtte betjene sig af.

Den anden mekanisme er knyttet til *asymmetrien i begreberne*: deres altid implicite forestilling om en "plus" og en "minus" side, som slår ned som plussidens uomgængelige definition af minussiden (f.eks. godt/skidt, inde/ude etc.). Effekten er, at asymmetrien helt konkret medvirker til at gøre begrebsdannelsen og brugen til et spørgsmål om teknik. Dette skyldes, at de, der iagttager, altid må undersøge "det andet" som et fravær af egenskaber, som de selv tillægger betydning, enten som enkeltpersoner, som gruppe eller som klasse. Det er her den vigtigste privilegering sker. Det er i betegnelsen af noget andet som "de andre", der sker et skred fra "forskell" til privilegering.

Den tredje mekanisme er begrebernes *afhængighed af begreber*, som sættes uden for døren gennem dikotomiens selvfølgelige form. F.eks. må distinktioner såsom godt/skidt, inde/ude etc. nødvendigvis være indlejret i begreber og forforestillinger om samfundet, individet etc., men disse forforestillinger forbliver imidlertid udtalte og flydende, eller som Luhmann formulerer det: over de dikotomiske "plus"/"minus" kategorier må der være en forbindende enhed, der altid vil være skjult, når dikotomien er i spil (Luhmann 1984). Ef-

fekten er, at begreberne selvstændiggøres, hvorved der intet er i begreberne som peger på kriterier for valg af kriterier ved en vurdering af godt/skidt, inde/ude etc.

I det omfang basale antagelser om individ og samfund inddrages i iagttagelsen og reflektionen, så inddrages de som eksterne referencepunkter, dvs. som aksiomatiske eller metateoretiske positioner, der begrundet forskerens valg af forskningsgenstand; dvs. den konkrete forsknings forudsætninger. Effekten er, at begreberne vedblivende vil afskære og udblænde det sociales grænseløse mangfoldighed, fordi den konkrete dikotomiske begrebsstruktur ikke tillader, at der i empirisk forstand optræder variationsrige elementer. Hvis vi f.eks. lod "dem derude" komme til orde og beskrive deres egen meningshorisont og forståelse af samfundet, så ville det efter al sandsynlighed blive nødvendigt, at reformulere "de andres" "ude"-position som noget "anderledes", altså som noget, der tilhører en anden kategori. At konstruere en meningshorisont ud fra de iagttagnes position ville imidlertid lægge en bombe under forskerens/iagttagerens dikotomiske forståelse af verden. Kategorierne ekskluderet/marginaliseret forbliver med andre ord på forhånd fastsatte analytiske kategorier og ikke empiriske variable. Dermed bliver det meget svært at træde ind i de "andres", dvs. de marginaliseredes og ekskluderedes, konstante selvskabelse og læse verden derfra. Der bliver derfor tale om systemverdens rigide reduktion af livsverdens bevægelse.

Den fjerde mekanisme handler om den måde, hvorpå *asymmetrien skjuler sig selv*. Dette er et af de gamle baconske erkendelsesproblemer, der består i, at man med en næsten uovervindelig selvfølgelighed ser sig selv som udtryk

for det attråværdige, og da det attråværdige hos forskeren således er selvgiven, så vil enhver intentionalitet hos forskeren, f.eks. at få de "andres" liv til at ligne ens eget, blive sat uden for synsfeltet. Effekten er dels, at selve udgangspunktet for iagttagelsen gøres utilgængeligt, dels at det "andet" subsumeres en forestilling, hvorefter der er tale om en dysfunktion og problemer med styringen af tekniske fejlkilder, og ikke om problemer i selve iagttagelsens referencpunkt.

Den skjulte værdiladning, som sniger sig ind bag om ryggen på forskeren, opstår qua det forhold, at forskeren ved hjælp af sine begrebskonstruktioner opfanger *særlige* spejlinger af det kollektive liv. I denne forstand er det særlige egenskaber ved samfundet og dets individer, der muliggør, at begreberne inklusion/eksklusion og integrering/marginalisering kan formuleres og bringes i spil - ganske på samme måde, som det også er egenskaber ved samfundet, der muliggør formuleringen af neoklassisk økonomisk teori. At begreberne marginalisering og ekskludering repræsenterer særlige spejlinger og selvspejlinger, betyder, at begreberne ikke *i sig selv* - og lige så lidt som neoklassisk økonomisk teori - kan anvendes i en kritik af det samfund, der muliggjorde begrebskonstruktionen. Dvs., det er ikke i sig selv samfundskritik at registrere og opregne antallet af "dem derude", for så vidt som konstruktionen af "dem derude" blot følger på forskningens skjulte forestillinger om det "attraktive" liv. Med andre ord vil begrebsoperationer, der tager afsæt i særlige spejlinger og selvspejlinger af samfundet, aldrig kunne bidrage til at rejse en diskussion af samfundets grundlagsproblemer, som de manifesterer sig i samfundets *indre* solidaritets- og værdisystemer.

Derimod fører den skjulte værdiladning os automatisk over i en position, hvorefter vi i teknisk og politisk forstand kan vurdere institutionerne som mere eller mindre velegnede og effektive som integrationsagenturer. Dvs. social integration gøres til et spørgsmål om teknikaliteter i delsystemerne. Med denne logik kan vi i delsystemets perspektiv (det sociologiske eller politiske) have et samfund, selv efter at det eneste, som binder dette sammen (integrerer), netop er „vores“ betegnelse af „de andre“ som nogen, der bør integreres, og hvor det at være inkluderet skjuler sig som en fornemmelse af at være en del af et (selv)retfærdigt hele.

De beskrevne mekanismer er ikke nødvendigvis ubekendte for den forsker, som faktisk anvender begreberne inklusion/eksklusion og integrering/marginalisering, men uden en stædigt fastholdt medløbende refleksion over dem, er der store muligheder for, at selv kritisk intenderede bidrag ender som socialterapi, dvs. alene med en evne til at opstille handlealternativer, aldrig nye erkendelsesmuligheder. Det er derfor ikke overraskende, at begreberne øver en så stor tiltrækning på den politiske diskurs.

Det er dog ikke en tilfældighed, at begreberne har afklædt sig en medløbende kritisk refleksion over begrebskonstruktionen. På den ene side opretholdes og legitimeres debatten om marginalisering og ekskludering som en videnskabelig diskurs gennem referencer til sociologien. På den anden side har dele af sociologien udvist tendenser til, at et tvingende ikke-instrumentelt ståsted er blevet usynliggjort i udviklingen. Denne antagelse vil vi søge at demonstrere i det følgende ved at trække Durkheim, Merton og Giddens ind på scenen.

Med baggrund i anomibegrebet vil

vi kort overveje, hvorledes udviklingen fra Durkheim til Merton har slettet samfundskritikken fra selve begrebskonstruktionen, således at den kognitive tvang til kritik, som begrebniveauet rummer, i bedste fald må erstattes af en politisk handlen og i værste fald helt forsvinder. I relation hertil inddrages Giddens som et eksempel på en forfatter, der slås mod den instrumentelle tankegang, idet Giddens arbejder med grundforestillinger om relationen mellem individ og samfund. Alligevel vil vi hævde, at han fanges ind i instrumentaliseringen via begrebsprivilegeringen.

4. Bevægelsen bort fra grundlagsforestillinger om samfundet

Begreberne inklusion/eksklusion og integration/marginalisering skriver sig ind i det landskab, der er skabt af Durkheim (Österberg 1988:Chp. 4), og Durkheims pointe er den simple, at vi må give afkald på at

vurdere en institution, en praksis eller en moralsk maksime, som om de var gode eller dårlige i sig selv, uafhængigt af hvilken samfundstype de tilhører (Durkheim 1972:62).

Dvs., når sociale fænomener begrebsliggøres, så må begrebsdannelsen ifølge Durkheim ikke afkobles fra grundlagsforestillinger om samfundet.

Hos Durkheim er integration og differentiering gensidigt betingede fænomener. I moderne og arbejdsdelte samfund manifesterer differentieringen sig som forekomsten af stærkt divergerende normstrukturer (dvs. varierende adfærdsmønstre, forpligtigelser og forventninger) i samfundets forskellige subsystemer. Men, når vi kan tænke et samfund som differentieret, så må der

samtidig eksistere en samhørighed mellem delene. Derfor er det ifølge Durkheim ikke muligt at tænke et samfund uden forekomsten af en kollektiv moral og et system af fælles værdier². I moderne og arbejdsdelte samfund fungerer den organiske solidaritet som det moralske element i det kollektive liv (Durkheim 1964), hvorved den organiske solidaritet både er en følge af og en forudsætning for, at moderne og arbejdsdelte samfund kan fungere.

Durkheim betragtede individet og dets adfærds- og handledispositioner som repræsenterende en epoke snarere end som historiens motor, hvorfor egenskaber ved individet må forklares ud fra egenskaber ved samfundet, og eftersom samfundet er spændt ud mellem gensidige og sammenflettede fænomener såsom integration og differentiering, og normer og værdier, så konstrueres individet tilsvarende i koblingspunktet mellem normerne og værdierne (Parsons 1968:388). Dermed bliver spørgsmålet om social integration til et spørgsmål om, hvorvidt koblingen mellem værdier og normer evner at producere handlingsberedte mennesker, da disintegration (anomie) hos det enkelte individ manifesterer sig som en følelse af isolation, konfusion og manglende orienteringsevne (Durkheim 1952).

Hvor Durkheim betragter normer og værdier som et konstitutivt element i konstruktionen af individet, så introducerer Merton (1968) den intentionelle aktør, der er udstyret med en instrumentel fornuft i forhold til et sæt af a-priori givne og kulturelt satte mål, der alt efter behov og stædet f.eks. kunne defineres som integration på arbejdsmarkedet. Da disse kulturelt satte mål determinerer individers orienteringsmønstre, bliver spørgsmålet om disintegration hos Merton til et spørgsmål om en de-kobling mellem mål og midler,

idet denne de-kobling manifesterer sig ved, at individet berøves de midler, der skal gøre det muligt for den enkelte at nå målet. Ved en sådan disintegration mellem mål og midler kan det enkelte individ vælge mellem at renoncere, forsage eller fravælge de samfundsmæssigt givne forestillinger om "det gode liv", eller vælge midler, der er illegitime, for at nå målet, hvilket vil give anledning til afvigende adfærd og kulturelt kaos.

Disintegration (anomie) opstår ifølge Merton i en situation, hvor de sociale strukturer, der af Merton defineres som koblingen mellem mål og midler, befinder sig i en tilstand, der er uønsket; dvs. de er ude af "balance" og "dårligt regulerede". Dermed foretager Merton en moralsk dikotomisering af gode/dårlige, ønskelige/ikke ønskelige sociale strukturer, hvorved sociologien og dens grundlagsproblem sættes uden for døren (Elias & Scotson 1994). For det første fornægter Merton, at anomie og disintegration (som hos Durkheim) i sig selv er en integreret del af det kollektive liv. For det andet giver de moralske dikotomier anledning til forestillinger om det mulige og ønskelige i at helbrede de ikke ønskværdige tilstande i samfundets sociale strukturer ved hjælp af fornuften. Dermed bliver budskabet, at der må udvikles *adækvate* politikker og institutioner, der gør det muligt for flest mulige borgere at nå de kulturelt satte mål (f.eks. integration på arbejdsmarkedet). Dermed bliver sociologiens opgave at levere den viden, som samfundets aktører kan generere interesser og/eller potens omkring.

Drejningen fra en durkheimsk til en mertonisk iagttagelsesposition repræsenterer et markant skift i den horisont, som sociologien orienterer sig i forhold til. Hvor Durkheim rejste ordens- og integrationsproblemet i relation til en dis-

kussion af samfundssolidariteten, dvs. et fælles og samfundsmæssigt værdisystem, der holder samfundet sammen, så reduceres ordens- og integrationsproblemet hos Merton (1968) til et spørgsmål om rationel fornuft og teknikaliteter, idet sociologien hos Merton bliver bundet til et projekt om at levere viden, der muliggør realiseringen af en orden, der er på forhånd givet og defineret (de kulturelt satte værdier/integration på arbejdsmarkedet).

Medens Durkheims tankesystemer tvinger begreberne ind i en sammenhæng med grundlæggende forestillinger om samfundet, så har den mertoniske figur oversat begreberne til instrumentel betydningsladning, hvorved betydningstillæggelsen både får afstand til grundlagsteori og til iagttagernes eventuelt kritiske intention. Når vi alligevel lader os forføre af Merton-lignende tankefigurer, så skyldes det, at vi på en gang bliver gjort i stand til at iagttage delfænomener i samfundet, uden hele tiden at løbe sur i grundlagsproblemer, og samtidig er vi blevet forlovet med det politiske perspektiv og dets indbyggede tvang til handling på iagttagelsen. Vi har institutionelt opbygget en hel politisk struktur omkring vore dikotomier, og samtidig har vi intellektuelt opbygget et fængsel, som ikke ser sådan ud³.

Derfor er Giddens en spændende forfatter, fordi han i et sen-moderne perspektiv på en gang stædigt og vedholdende - som Durkheim - har forsøgt at relatere sine begrebskonstruktioner til det samlede system af relationer, og samtidig - som Merton - har forsøgt at formulere rammerne for en inklusionspolicy (Giddens 1979, 1994).

I forsøget på at begrebsudvikle en sen-moderne inklusionspolicy anvender Giddens en distinktion mellem moderne emancipationspolitikker og sen-

moderne livspolitikker. Hvor emancipationspolitikker handler om at frigøre individet fra historisk fastfrosne afhængighedsforhold, og at skabe lighed mellem klasserne, kønnene m.v. ved hjælp af universelle og standardiserede policy programmer, så handler livspolitikker om frihed til selv at konstruere sin daglige tilværelse via generative politikker og policy.

Generative politikker handler om, at politikindholdet ikke på forhånd er fastlagt fra toppen og ned, men derimod om at det enkelte individ aktivt involveres i formuleringen og løsningen af egne problemer. Dvs. generative politikker søger at fremme det enkelte individs handlingsautonomi, idet et særkende ved generative politikker er, at de "tillader, at individer og grupper får noget til at ske, fremfor at der sker noget med dem" (Giddens 1994:15)⁴.

Reelt argumenterer Giddens omkring et skift fra formalretslig regulering af rettigheder over til refleksive politikker og reguleringsformer, hvilket er som at høre selve tidsånden lovgive. I Danmark har et sådant skift f.eks. fundet sted med fremkomsten af de "individuelle handlingsplaner" i arbejdsmarkedsreformen fra 1/1 1994. Gennem disse handlingsplaner presses de arbejdsløse til en stadig mere abstrakt og fremmedstyret fremstilling af egne behov for overhovedet at blive defineret og anerkendt som egnede til inklusion gennem resocialisering, og kriterierne for egnethed til resocialisering er ikke "objektivt" bestemmelige, da kriterierne er funderet i, at noget beskrives og accepteres som et problem. Dermed fremstår eksklusion som en individuel risiko, da det bliver det enkelte individs vilje og evne til at give *adækvate* svar på situationen, der betinger, hvorvidt den individuelle valghandling - dvs. individets valg af inklusionsinstrumenter vis-

à-vis egen og selvformuleret situation - resulterer i inklusion versus eksklusion⁵. Dermed har fornuften i "policy" til lige mistet sin begrundelse, da det refleksive individ i risikosamfundet betjener sig af mange andre rationaliteter end den instrumentelle; personer kan i lige grad abonnere på følelsen som fornuften.

At generative politikker skal indrettes på at støtte autonomiseringen af det enkelte individ, bringer spørgsmålet om social ulighed og social uretfærdighed uden for synsfeltet. Af samme årsag placerer Giddens ordensproblemet uden for døren, da hans livspolitiske forståelse ikke leverer begreber, som det er muligt at trække på ved formuleringen af en ordensproblematik⁶. Ikke desto mindre fungerer lønarbejdet også hos Giddens som en central struktureringsakse, og så længe man fastholder slige forestillinger om en centerdefineret inklusions-/eksklusionsgrænse (og den er som antydnet svær at omgå), vil der alene ske en stadig dybere bemægtigelse af de(n) ekskluderedes mulighed for at formulere en absolut "forskellig" position.

Sådanne temporaliseringer er måske selve den sen-moderne interessevaretagelses betingelser, og vores bekymring ligger i, at vi som forskere gennem accepten af samme begrebssæt undergraver både vore egne, politikernes og "de andres" mulighed for nogen sinde at komme i nærheden af en begrebsliggørelse af interessevaretagelses betingelser (og dermed problematisering af samfundet) fra et kritisk ståsted. Ja, det er vel nærmest sådan, at enhver kritik af selve iagttagelses antagelser og forudsætninger i sig selv gøres til teknikaliteter, eller værre endnu til "teoretiske abstraktioner", som skal introduceres på trods.

5. Sammenfatning

Vi har i vores ræsonnementer og diskussion af begreberne inklusion/eksklusion og integrering/marginalisering valgt at tage afsæt i den iagttagelsesoperation og begrebskonstruktion, som må ligge i bunden af enhver sociologisk betragtning (Luhmann 1995). Dermed har vi tillige valgt en kritikstrategi, som fokuserer på begrebskonstruktionens betydning for iagttagelsen, og hævdede, at konstruktionen af det iagttagne er helt afhængig af begrebsvalgene og deres relatering til hinanden.

Gennem en dekonstruktion af en række tekster har vi fundet frem til, at begrebsparret inklusion og eksklusion er tomme formelle begreber, som kan betydningslades ret vilkårligt, men som under alle omstændigheder vil have en tendens til at fikserer iagttageren til det herskende politiske paradigme, samtidig med at denne kærlighed til de herskende forhold skjules i selve konstruktionen. At inklusions-/eksklusionsbegreberne er tilbøjelige til at overtage de herskendes synsvinkel, begrundes vi med to forhold. For det første, at der i begrebskonstruktionerne er indlejret 4 privilegeringsmekanismer, som har noget at gøre med begrebernes dikotomiske karakter, begrebernes afhængighed af begreber, som sættes uden for døren, begrebernes asymmetri og asymmetriens evne til at forsvinde fra horisonten. For det andet fordi dele af sociologien har udviklet sig fra det durkheimske forsøg på at indfange det kollektive begrebsligt til Mertons teknisk instrumentelle begrebsliggørelse af relationen mellem mål og midler.

Disse forklaringsforsøg har vi afvejet i forhold til hinanden ved en eksemplarisk overvejelse over Giddens, som må siges at gøre op med de mertonske forudsætninger, men som alligevel hævner i det konserverende og statsbevar-

ende projekt, fordi der i selve konstruktionen af forholdet mellem inklusion og eksklusion har sneget sig en asymmetri ind, som altid vil orientere iagttagelsens retning på en bestemt måde: fra center mod periferi.

Når nye distinktioner, dikotomier m.v. introduceres og bruges, ligner det absolut en udvikling af nye handlemuligheder og nye muligheder for at begribe. Men nyt i forhold til hvad? I forhold til hvilke fixpunkter? I forhold til hvilke intentioner og målsætninger? Pointen er, at vi i den pågående debat om inklusion/eksklusion og integrering/marginalisering har sat selve muligheden for at etablere et sted ved siden af dikotomierne uden for døren. Vi kan hele tiden spille inden for det durkheimiske begrebsapparat ved hjælp af "eksterne" referencer, og der udvikle stadig mere differentierede strategier, men vi kan ikke sætte selve begrebsapparatet i spil uden at smadre det dikotomiske begrebsapparat.

På begrebsniveau må det derfor dreje sig om at omgå den dikotomiske begrebsdannelse og dens teoretiske bagland, og svaret er måske livsverdensfunderede fænomenologiske eller systemisk antropologiske praksisser, som accelererer evnen til indsigt i et volatilt samfund. Her tænker vi på analyser i den bourdieuske ånd eller på luhmannianske analyser af selve diskursiveringen af det sociale. Tilgange som netop er frugtbare ved at stille kontra-intuitive spørgsmål, men som samtidig er svage ved ikke at udpege handlealternativer. Det er også svært at se sådanne indsigter implementeret, fordi de omgående ville sætte spørgsmålstejn ved, hvis samfund det egentlig er, som sociologien gør synligt for samfundene.

Vi er af den opfattelse, at mere empirisk åbne begreber kan synliggøre det, som den dikotomiske begrebsstruktur

skjuler, nemlig den tilstedeværende privilegering og den fraværende grundlagskritik, der manifesterer sig som den blinde plet, hvor instrument- og samfundskritik er adskilt.

Noter

1. Af Abrahamsons artikel fremgår, at den politiske diskurs har fået medløb af den videnskabelige, qua det forhold at antallet af internationale artikler om social eksklusion er steget dramatisk siden 1990; dvs. problemer og begreber i den videnskabelige diskurs har oprindeligt været politisk defineret. I dette perspektiv er det ligeledes sigende, at temaet for Nordisk Sociologkongres, sommeren 1997, var "Marginalisering og integration".

2. Der er her tale om ultimative værdier, dvs. værdier der er selvbegrundede og ikke fungerer som midler til at nå andre mål.

3. Det skal understreges, at formålet med denne artikel ikke er at kanonisere Durkheims konservative, moralske og konsensusorienterede sociologi, at det ikke er helt uretfærdigt, at Durkheim er blevet betegnet som "statsideolog", og at Durkheim i en del af sine skrifter i høj grad argumenterer instrumentelt (jvf. f.eks. Durkheim 1986). Tilsvarende skal nævnes, at Mertons konfliktteoretiske overvejelser rummer andet og mere end instrumentel fornuft.

4. I forhold til disse generative politikker er der langt hen ad vejen en korrespondance til Parsons læsning af Durkheim, for så vidt som generative politikker kan betragtes som restitutive politikker i det sen-moderne samfund. Parsons formulerer således, at „Restitutive love ... er et indeks for social differentiering“ (Parsons 1968:318), og at „Med udviklingen i arbejdsdelingen vil detailstyring efterhånden forsvinde“ (op.cit:323).

5. Traditionelle emancipationspolitikker har ifølge Giddens haft en tendens til at "fikse individet i en social position eller status, hvorfra det er vanskeligt at undslippe" (Giddens 1994:185).

6. Giddens er ikke ordensteoretiker, men påstanden er, at nogle af de begreber, han betjener sig af, er baseret på en immanent ordensforståelse. F.eks. hans forståelse af staten.

Litteratur

Abrahamson, Peter 1995: "Social Exclusion in Europe: Old Wine in new Bottles?" in *Družboslovne razprave*, Vol. XI, no. 19-20 (p. 117-136).

Andersen, John 1997: "From class society to exclusion from society". Paper presented in the workshop: „Institutions, Inequality and Social Integration“, *CID-Conference 4th-6th of May*, University of Lund.

Andersen, John & Larsen, Jørgen Elm 1997: "From social class to social exclusion". Paper presented at *the 19th Nordic Sociological Congress*, Copenhagen 13-15 June.

Andersen, Jørgen Goul 1996: "Velfærdssystem, marginalisering og medborgerskab" i *Dansk Sociologi* Nr. 1/7. årg. (p. 7-39).

Berghman, Jos 1995: "Social Exclusion in Europe: Policy Context and Analytical Framework" in Graham Room (Ed.) *Beyond the Threshold - The Measurement and Analysis of Social Exclusion* (p. 10-28). Bristol: The Policy Press.

Bourdieu, Pierre 1997: *Men hvem skabte skaberne? - interviews og forelæsninger*. Akademiske Forlag.

Bømler, Tina Ussing 1997: *Fra integration og normalisering til social omsorg og støtte*. Aalborg Universitet: Forskningsenheden Differentieret Social Integration.

Durkheim, Emile 1952: *Suicide*. London: Routledge.

Durkheim, Emile 1964: *The Division of Labor in Society*. New York: The Free Press.

Durkheim, Emile 1972: *Den sociologiske metode*. Fremad.

Durkheim, Emile 1986: "The Concept of the State" (p. 32-72) in A.Giddens (Ed.): *Durkheim on Politics and the State*. Polity Press.

Elias, Norbert & Scotson, John L. 1994: *The Established and the Outsiders*. Lon-

- don: Sage Publications.
- Fairclough, Norman 1992: *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.
- Foucault, Michel 1972: *The Archaeology of Knowledge*. London: Routledge.
- Foucault, Michel 1994: "Two lectures" in Michael Kelly (Ed): *Critique and Power, Recasting the Foucault Habermas Debate*. (p. 17-47) Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- Giddens, Anthony 1979: *Central Problems in Social Theory*. MacMillan Education.
- Giddens, Anthony 1994: *Beyond Left and Right*. Cambridge: Polity Press.
- Goodin, Robert L. 1996: "Inclusion and exclusion" in *Archives Européennes de Sociologie* Tome 37 no. 2 (p. 343-371).
- Hersch, D. ed 1997: "Poverty and Social Exclusion" in *European Challenges to UK Social Polity*. York: Joseph Rowntree Foundation.
- Johannesen, Asbjørn 1997: *Marginalisering og ekskludering - samme eller forskjellige fenomener*. HiO Notat 1997:6, Oslo College.
- Jordan, W. & redley 1984: "Polarization, Underclass and the Welfare State" in *Work, Employment and Society*, Vol. 8, No 2 (p. 153-176).
- Laclau, Ernesto 1996: *Emancipation(s)*. London: Verso.
- Laursen, Erik 1996: "Mellem tribalisme og intimitet - moderne selv-identiteters skrøbelighed" in *Dansk Sociologi* Nr 2 (p. 51-69).
- Levitas, Ruth 1996: "The concept of social exclusion and the new Durkheimian hegemony" in *Critical Social Policy*, vol 16(1) (p. 5-20).
- Luhmann, Niklas 1984: *Soziale Systeme, Grundriss einer allgemeinen Theorie*. Frankfurt a.M: Suhrkamp.
- Luhmann, Niklas 1993: "Deconstruction as Second-Order Observing" in *New Literary History* 24 (p. 763-782).
- Luhmann, Niklas 1995: "Why "Systems Theory"?" in *Cybernetics & Human knowing* vol. 3, no 2 (p. 3-10).
- Luhmann, Niklas 1997: *Die Gesellschaft der Gesellschaft*. Frankfurt a.M: Suhrkamp.
- Merton, Robert K. 1968: *Social Theory and Social Structure*. New York: The Free Press.
- Meyers, Diana Tietjens 1993: "Social Exclusion, Moral Reflection and Rights" in *Law and Philosophy* Vol. 12 No. 2 (p. 217-232).
- Mortensen, Niels 1995: "Mapping System Integration and Social Integration" in Niels Mortensen (ed.): *Social Integration and Marginalisation*. København: Samfundslitteratur. (p. 18-47).
- Møller, Iver Hornemann 1995: "Some Empirical and Theoretical Perspectives on Labour Market Marginalisation" in Nils Mortensen (ed.): *Social Integration and Marginalisation*. København: Samfundslitteratur. (p. 114-146).
- Møller, Iver Hornemann 1996: *Samfundet polariseres - Det begynder på arbejdsmarkedet, fortsætter i socialpolitikken og slutter i det civile samfund*. Aalborg Universitetscenter: ATA-forlaget.
- Parsons, Talcott 1968: *The Structure of Social Action*. New York: The Free Press.
- Silver, Hilary 1994: "Social exclusion and social solidarity: Three Paradigms" in *International Labour Review*, Vol 133 (p. 531-578).
- Strobel, Pierre 1996: "From poverty to exclusion: a wage-earning society or a society of human rights?" in *International Social Science Journal*, vol. 48, No. 2 (p. 173-189).
- Townsend, Peter 1979: *Poverty in the United Kingdom*. Harmondsworth.
- Österberg, Dag 1988: *Metasociology - An Inquiry into the Origins and Validity of Social Thought*. Norwegian University Press.